

नेपाल सरकार

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

नेपाल सरकार
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

पत्र संख्या:-

च.नं.म.वै./३२१/२९६८

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय
सचिवद्वारा कार्यकक्ष
दर्ता नं. ५५५
दर्ता मिति : २०८०/०५/१९

मिति: २०८०/०५/७

श्री सचिव,

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय।

सिँचाइ नीति, २०८० स्वीकृत गर्ने विषय म.प.वै.सं. ४१/०८० मिति २०८०/०५/७ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा त्यसमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले देहायबमोजिम निर्णय गरेकोले सोबमोजिम कार्यान्वयन हुन नेपाल सरकार (कार्यसम्पादन) नियमावली, २०६४ को नियम २९ बमोजिम अनुरोध गरेको छु-

नेपाल सरकारको निर्णय-

"सिँचाइ नीति, २०८० स्वीकृत गर्ने विषयको ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयको दर्ता नं. ४/३१-०८०/४/१५ को प्रस्ताव म.प.वै.सं. २४/०८० मिति २०८०/४/१६ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा "मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिमा छलफल गरी पेश गर्ने" निर्णय भएअनुसार मिति २०८०/५/२७ मा बसेको मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट परिमार्जन भएबमोजिमको यसैसाथ संलग्न "राष्ट्रिय सिँचाइ नीति, २०८०" स्वीकृत गर्ने।"

(बैठक) अर्याल
मुख्यसचिव

बोधार्थ:

श्री सचिव,

मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समिति।

M. P. V. (का.प.)
२५.०५.१
5/95

टेलिफोन : ५९७१०००, ५९७१००१, ५९७१०२५, ५९७१०१४, पो.ब.नं.: २३३१२, काठमाडौं, नेपाल

ई-मेल : info@opmcm.gov.np

वेब साइट : http://www.opmcm.gov.np

नेपाल सरकार

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

पत्र संख्या:- ४२/०८०

च.नं.:- म.स.सं./३२२/९८९

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल ।

मिति: २०८०/५/२७

श्रीमान् मुख्यसचिवज्यू,
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय।

मिति २०८०/५/२७ मा बसेको मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिको बैठकबाट देहायबमोजिम निर्णय भएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु।

"सिँचाई नीति, २०८० स्वीकृत गर्ने विषयको ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालयको दर्ता नं. ४/३१-०८०/४/१५ को प्रस्ताव म.प.बै.सं.२४/०८० मिति २०८०/४/१६ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकमा पेश हुँदा "मन्त्रिपरिषद्, आर्थिक तथा पूर्वाधार समितिमा छलफल गरी पेश गर्ने" निर्णय भएअनुसार आजको बैठकमा पेश हुँदा छलफलका क्रममा उठेका विषयहरूसमेत समावेश गरी परिमार्जन गरिएको यसै साथ संलग्न "राष्ट्रिय सिँचाई नीति, २०८०" स्वीकृतिका लागि मन्त्रिपरिषद्समक्ष पेश गर्ने ।"

(एकनारायण अर्याल)

सचिव

टेलिफोन : ५९७१०००, ५९७१००१, ५९७१०२५, ५९७१०१४, पौ.ब.नं.: २३३१२, काठमाडौं, नेपाल

ई-मेल : info@opmcm.gov.np

वेब साइट : http://www.opmcm.gov.np

राष्ट्रिय सिँचाइ नीति, २०८०

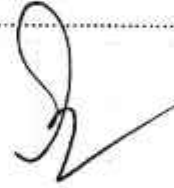

नेपाल सरकार
ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय
सिंहदरवार

विषयसूची

१. पृष्ठभूमि	१
२. विगतका प्रयास	१
३. वर्तमान स्थिति	२
४. समस्या र चुनौती	२
५. नीतिको आवश्यकता	३
६. दीर्घकालीन सोच	३
७. लक्ष्य	३
८. उद्देश्य	३
९. रणनीति	४
१०. कार्यनीति	५
११. संस्थागत व्यवस्था	१४
१२. आर्थिक पक्ष/वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन	१४
१३. कानूनी व्यवस्था	१४
१४. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	१४
१५. क्षेत्रगत नीति तथा नीतिको परिमार्जन	१५
१६. जोखिम तथा जोखिम न्यूनीकरण	१५
१७. सार्वजनिक र बचाव	१६

राष्ट्रिय सिँचाइ नीति, २०८०

१. पृष्ठभूमि

नेपालमा परापूर्वकालदेखि नै परम्परागत रूपमा किसानहरूले सामुदायिक स्रोत, साधन, सिप र प्रविधिबाट कुलो, पैनी तथा अस्थायी बाँधहरूको निर्माण गरी सिँचाइ गर्दै आएका छन् । सरकारी स्तरबाट भने वि.सं. १९८५ मा सप्तरीमा चन्द्र नहरको निर्माण गरिएपछि पहिलो आधुनिक सिँचाइ प्रणालीको सुरुवात भएको थियो। वि.सं. २००० मा सर्लाहीमा जुद्ध नहरको निर्माण र त्यसपछि कपिलवस्तुमा जगदीशपुर जलाशयको निर्माण तथा पोखराको फेवातालमा पादी बाँधको निर्माणले सिँचाइ विकासमा सरकारी लगानीको विस्तार हुँदै गयो। हाल परम्परागत सिँचाइ प्रणालीहरूको आधुनिकीकरण, मझौला तथा ठुला सिँचाइ प्रणालीहरूको विकास तथा व्यवस्थापन हुँदै नयाँ प्रविधिको प्रयोगसँगै अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण एवम् बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको निर्माणकार्यको सुरुवात भएको छ। नेपालमा सिँचाइ विकासका लागि विभिन्न समयमा नीतिगत, कानूनी तथा संस्थागत व्यवस्था भई समयानुकूल संशोधन हुँदै आएको छ। देशमा उपलब्ध सिँचाइसम्बन्धी प्रविधि, भौतिक संरचना, जनशक्ति र सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको संस्थागत क्षमतामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको छ। कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धिमा सिँचाइको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले नेपाल सरकारले सिँचाइ उपक्षेत्रको विकासका लागि समयानुकूल नीति, योजना तथा कार्यक्रम लागु गर्दै आएको छ। नागरिकको खाद्य, खाद्यसुरक्षा तथा खाद्यसम्प्रभुता सम्बन्धी संविधानप्रदत्त मौलिक हकको कार्यान्वयनका लागि देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र संवर्धन गरी दिगो तथा उपयुक्त सिँचाइ पूर्वाधार निर्माण गर्न तथा सिँचाइ सुविधामा कृषकको पहुँच सुनिश्चित गर्न तथा नेपालको संविधानले सिँचाइलाई साझा अधिकारको सूचीमा उल्लेख गरेकाले तीनै तहबिचको अन्तरसम्बन्ध, सहअस्तित्व, समन्वय, पारस्परिकता र सहकार्यका आधारमा सिँचाइ क्षेत्रको विकास तथा व्यवस्थापनको कार्यलाई अग्रगति प्रदान गर्न "राष्ट्रिय सिँचाइ नीति, २०८०" तर्जुमा गरिएको छ ।

२. विगतका प्रयास

नेपालमा वि.सं. २०४५ को आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति कार्यक्रमपश्चात् देशमा सिँचाइ विकासले गति लिएको देखिन्छ। वि.सं. २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि वि.सं. २०४९ मा सिँचाइ नीति लागु गरियो। सिँचाइ विकासका क्रममा सन् १९९० मा सिँचाइ विकास गुरुयोजना तथा सन् १९९५ मा दीर्घकालीन कृषियोजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइए। तत्पश्चात् दीर्घकालीन कृषियोजनाले निर्दिष्ट गरेअनुरूप भूमिगत जलस्रोतका माध्यमबाट सिँचाइ विकास गर्ने कार्यलाई प्राथमिकतामा राखी सिँचाइ नीति, २०४९ संशोधन गरी सिँचाइ नीति, २०६० जारी गरियो। सिँचाइ नीति, २०६० ले विकेन्द्रीकरण सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै साना सिँचाइ विकासका कार्यक्रमहरू तत्कालीन स्थानीय निकायमार्फत सञ्चालन गर्ने गरी मार्गदर्शन गरेको पाइन्छ। सिँचाइ विकासलाई बृहत्तर जलस्रोत विकासका परिप्रेक्ष्यमा हेर्नुपर्ने भएकाले सन् २००२ मा राष्ट्रिय जलस्रोत रणनीति तथा सन् २००५ मा राष्ट्रिय जलयोजना

कार्यान्वयनमा ल्याइयो। सिँचाइ क्षेत्रका विकास तथा व्यवस्थापन कार्यलाई समयसापेक्ष बनाउन सिँचाइ नीति, २०६० लाई परिमार्जित गरी सिँचाइ नीति, २०७० जारी गरिएको थियो। कृषिभूमिको एकीकृत व्यवस्थापनका लागि कृषि विकास रणनीति, २०७१ तथा जलस्रोतको बहुउपयोग, व्यवस्थापन र नियमनका लागि राष्ट्रिय जलस्रोत नीति, २०७७ जारी भै सोहीबमोजिम कार्यहरू हुँदै आएका छन्।

३. वर्तमान स्थिति

विगतका प्रयासहरूबाट करिब २५ लाख ३० हजार हेक्टर सिँचाइयोग्य जमिनमध्ये हालसम्म करिब १५ लाख हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने गरी सिँचाइको संरचना निर्माण गरिएको भए तापनि करिब एक तिहाइ भूमिमा मात्र वर्षैभरि सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुन सकेको छ। हाल ठुला बहुउद्देश्यीय अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण (Inter-Basin Water Diversion) का केही आयोजनाहरू निर्माणका क्रममा रहेका छन् भने केही निर्माणको तयारीका क्रममा रहेका छन्। करिब पचास प्रतिशत सञ्चित कृषिक्षेत्र किसानद्वारा व्यवस्थित सिँचाइ प्रणालीमा रहेका छन्। निर्माण सम्पन्न भइसकेका साना आयोजनाहरू जलउपभोक्तालाई हस्तान्तरण गर्ने नीतिबमोजिम सम्बन्धित जलउपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण गरिसकिएका छन् र सम्बद्ध संस्थाहरूबाट सञ्चालन भइरहेका पनि छन्। मझौला तथा ठुला सिँचाइ आयोजनाहरू भने सरकार तथा जलउपभोक्ता संस्थाहरूको संयुक्त व्यवस्थापनको अवधारणाअनुरूप सञ्चालनमा रहेका छन्। सिँचाइ प्रणालीमा क्रियाशील जलउपभोक्ता संस्थाहरूलाई सुदृढ पार्ने र सिँचाइ विकास कार्यक्रम अझ बढी प्रभावकारी बनाउने अभिप्रायले जलउपभोक्ताको संस्थागत विकास कार्यलाई सिँचाइ विकास कार्यक्रमअन्तर्गत अभिन्न अङ्गका रूपमा राखिएको छ।

४. समस्या र चुनौती

कृषियोग्य भूमिमा वर्षैभरि आवश्यक सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन नसक्नु सिँचाइ सुविधा पुगेको वा पुग्न सक्ने भूमिको पनि खण्डीकरण र अव्यवस्थित सहरीकरणका साथै कृषिभिन्न अन्य उपयोगमा प्रयोग हुनु, सिँचाइ सुविधा पुगेका भूमिमा कृषिकार्यक्रम, बालीको विविधीकरण, व्यवसायीकरण तथा यान्त्रिकीकरणका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन नसक्नु, सिँचाइ प्रणालीको दिगो व्यवस्थापनका लागि जलउपभोक्ता संस्थाको क्षमताविकास अपेक्षित रूपमा हुन नसक्नु, सिँचाइ तथा जलउपयोग दक्षता न्यून हुनु, ठुला तथा बहुउद्देश्यीय आयोजनामा पर्याप्त लगानी हुन नसक्नु आदि यस क्षेत्रका समस्याका रूपमा रहेका छन्।

सतहको र भूमिगत सिँचाइको संयोजनात्मक उपयोगमार्फत वर्षैभरि सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनु, तोकिएका समय, लागत र गुणस्तरमा आयोजनाहरू सम्पन्न गर्नु, सिँचाइ गुरुयोजनालाई कार्यान्वयनमा ल्याई जलस्रोतको बहुउपयोगमा जोड दिँदै सिँचाइको विकास तथा विस्तार गर्नु, ठुला, बहुउद्देश्यीय तथा अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण परियोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न संस्थागत संरचना तथा क्षमताको विकास गर्नु, सिँचाइ पूर्वाधार विकास तथा व्यवस्थापनका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच उपयुक्त जिम्मेवारी तथा कार्यक्षेत्र बाँडफाँड तथा समन्वय गर्नु,

सह्यताअनुकूलको नीति, ऐन तथा नियमहरू तर्जुमा गर्दै जलस्रोतका उपयोग, लाभ, लागत र बाँडफाँडसम्बन्धी मापदण्डहरू तयार गर्नु, सञ्चित कृषिक्षेत्रमा सिँचाइ तथा जलउपयोग दक्षता अभिवृद्धि गर्नु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू रहेका छन्।

५. नीतिको आवश्यकता

सिँचाइ क्षेत्रमा विद्यमान समस्या र चुनौतीको समाधान गर्दै मुलुकमा रहेको जलस्रोतको बहुआयामिक, समन्यायिक, समन्वयात्मक, सघन, एवम् एकीकृत रूपमा विकास गर्न, कृषियोग्य भूमिमा वर्षेभरि दिगो एवं भरपर्दो सिँचाइ सुविधा पुर्याई कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, सिँचाइ क्षेत्रलाई आत्मनिर्भर, प्रतिस्पर्धी, लगानीमैत्री तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलित क्षेत्रका रूपमा विकास गरी खाद्यसुरक्षा अभिवृद्धि गर्न, तीनै तहका सरकारहरूको कार्यक्षेत्र तथा जिम्मेवारी बाँडफाँड गरी समन्वयात्मक एवम् सामञ्जस्यपूर्ण ढङ्गले सिँचाइ क्षेत्रको विकास, विस्तार र व्यवस्थापन गर्न, जलवायु परिवर्तनका विद्यमान प्रभावलाई प्रतिरोध गर्ने र जलवायु परिवर्तनको अनुकूलित हुने गरी सिँचाइ संरचनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापन गर्न र बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर-जलाधार जल-पधान्तरण, भूमिगत तथा नवीन प्रविधिमा आधारित सिँचाइ आयोजनाहरूको निर्माण कार्य उच्च प्राथमिकतामा राखी विकास गर्नुका साथै सतहसिँचाइ तथा भूमिगत सिँचाइको संयोजनात्मक उपयोगबाट वर्षेभरि भरपर्दो सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न तथा यस नीतिको कार्यान्वयनमार्फत आगामी पाँच वर्षमा करिब २ लाख हेक्टर थप कृषिभूमिमा बाह्रै महिना सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्ने लक्ष्यका साथ यस नीतिमार्फत प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई नीतिगत मार्गदर्शनको रूपरेखा प्रदान गर्न मौजुदा सिँचाइ नीति, २०७० मा समसामयिक सुधार गरी प्रस्तुत राष्ट्रिय सिँचाइ नीति, २०८० तर्जुमा गरिएको छ।

६. दीर्घकालीन सोच

कृषियोग्य भूमिमा वर्षेभरि भरपर्दो सिँचाइ सुविधाको विकास र विस्तार गरी कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरेर आर्थिक समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरण।

७. लक्ष्य

देशमा उपलब्ध सिँचाइयोग्य कृषिभूमिमा वर्षेभरि भरपर्दो सिँचाइ सुविधाको विकास, विस्तार र व्यवस्थापन गरी कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरेर आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने।

८. उद्देश्य

सिँचाइ नीतिका उद्देश्यहरू देहायबमोजिमका हुने छन् :

८.१ कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न उपलब्ध जलस्रोतको संरक्षण तथा अधिकतम उपयोग गरी सिँचाइ क्षेत्रको दिगो विकास एवं विस्तार गर्नु,

- ८.२ बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरणयुक्त, भूमिगत तथा नवीन प्रविधिमा आधारित सिँचाइ आयोजनाहरूलाई उच्च प्राथमिकता दिई विकास गर्नुका साथै सतहको तथा भूमिगत जलस्रोतको संयोजनात्मक उपयोगबाट वर्षभरि भरपर्दो सिँचाइ सेवा पुऱ्याउनु,
- ८.३ सिँचाइ संरचनाको निर्माण, उचित मर्मत सम्भार र आधुनिकीकरण गरी प्रभावकारी जल व्यवस्थापनमार्फत पर्याप्त र विध्वंसनीय सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउनु,
- ८.४ नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबिच आपसी समन्वय र सहकार्यका माध्यमबाट सिँचाइको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नुका साथै मुलुकका सबै क्षेत्रमा सिँचाइको सन्तुलित र समन्यायिक विकास गर्नु,
- ८.५ जलवायु परिवर्तनका विद्यमान प्रभावलाई प्रतिरोध गर्ने तथा जलवायु परिवर्तनको अनुकूलित हुने गरी सिँचाइ संरचनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु।

९. रणनीति

यस सिँचाइ नीतिको उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायका रणनीतिहरूको अवलम्बन गरिने छ :

- ९.१ सिँचाइ क्षेत्रको विकास गर्दा पानीको उपलब्धताका आधारमा स्रोतहरूको अधिकतम (Optimum) उपयोग गर्ने गरी नदी बेसिन योजना तथा दीर्घकालीन गुरुयोजना तयार गरी सम्भाव्यता र प्राथमिकताका आधारमा कार्यान्वयन गरिने। (उद्देश्य-८.१)
- ९.२ जलस्रोतका बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको विधुत्-बिक्रीबाट तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त आयलाई सिँचाइ प्रणालीहरूको दिगो मर्मत सम्भार, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिने। (उद्देश्य-८.१)
- ९.३ वर्षभरि दिगो र भरपर्दो सिँचाइ सेवा पुर्‍याउन बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण लगायतका जलस्रोत उपयोगका विभिन्न प्रविधिको अवलम्बन गरी आयोजनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापन गर्न आन्तरिक साथै निजी क्षेत्रको समेत सहभागिता हुने गरी लगानीका वैकल्पिक मोडेलहरूको परिचालन गरिने। (उद्देश्य-८.२)
- ९.४ भूमिगत जलस्रोतको संरक्षणलाई जोड दिई सम्भाव्यताका आधारमा यसको उपयोग गरी सिँचाइको विकास तथा विस्तार गरिने। (उद्देश्य-८.२)
- ९.५ सिँचाइ प्रणालीको प्रभावकारी सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा मर्मत सम्भार गरी परिमाणका आधारमा (Volumetric Basis) सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराई प्रणालीको उचित मर्मत सम्भार गरी भरपर्दो सेवा दिन सिँचाइ सेवाशुल्क अनिवार्य गरिने। (उद्देश्य-८.३)
- ९.६ सिँचाइ विकासका प्रक्रियामा सामाजिक न्याय, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई आत्मसात् गरी सीमान्तकृत, गरिब तथा बहुसङ्ख्यक किसानहरूलाई सुविधा दिने गरी सिँचाइ तथा जलउपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास गरिने। (उद्देश्य-८.३)
- ९.७ भरपर्दो सिँचाइ सुविधा प्राप्त क्षेत्रलाई विशेष सञ्चित क्षेत्र घोषणा गरी उक्त सञ्चित क्षेत्रभित्रको जग्गा खण्डीकरण गर्ने तथा गैरकृषि प्रयोजनमा प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गरी उक्त जग्गाको अन्य उपयोग गर्नुपूर्व अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरिने। (उद्देश्य-८.३)

- ९.८ नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहद्वारा आआफ्ना कार्यक्षेत्रमा पर्ने सिँचाइ आयोजनाको तर्जुमा, निर्माण, सञ्चालन र व्यवस्थापन समन्वयात्मक ढङ्गबाट गरिने। (उद्देश्य-८.४)
- ९.९ सिँचाइ क्षेत्रमा गरिएका लगानीबाट अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न एकीकृत कार्यक्रममार्फत कृषिविकासमा संलग्न सरोकारवालाहरूसँग सहकार्य गरी सञ्चित क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न विभिन्न प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू लागु गरिने। (उद्देश्य-८.४)
- ९.१० सिँचाइ क्षेत्रको एकीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन भएका योजनाहरूको विवरण संलग्न गरी एकीकृत विवरण तयार गरिने। (उद्देश्य-८.४)
- ९.११ जलवायु परिवर्तनका प्रभावलाई प्रतिरोध गर्ने तथा जलवायु परिवर्तनको अनुकूलित हुने गरी सिँचाइ संरचनाहरूको निर्माण गर्न दिगो तथा वातावरणमैत्री संरचनाको विकास गरिने र प्रविधि विकास तथा उपयुक्त कृषि प्रणालीको अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी विकास कार्यमा सम्बन्धित सङ्घ-संस्थाहरूसँग साझेदारी गरिने। (उद्देश्य-८.५)

१०. कार्यनीति

रणनीति ९.१ सिँचाइ क्षेत्रको विकास गर्दा पानीको उपलब्धताका आधारमा स्रोतहरूको अधिकतम (Optimum) उपयोग गर्ने गरी नदी बेसिन योजनाका आधारमा दीर्घकालीन गुरुयोजना तयार गरी सम्भाव्यता र प्राथमिकताका आधारमा कार्यान्वयन गरिने।

- जलाधार क्षेत्रको एकीकृत विकास हुने गरी नदी बेसिन योजनामा आधारित सिँचाइ गुरुयोजना तयार गरिने छ। सिँचाइ आयोजनाको छनौट गर्दा कृषियोग्य भूमिको उपलब्धता, प्राविधिक, सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय पक्षहरूको विश्लेषणका आधारमा गरिने छ।
- सिँचाइ योजनाको विकास गर्दा उच्च आर्थिक प्रतिफल दिने आयोजनालाई प्राथमिकतामा राखिने छ। साथै सामाजिक न्याय, भौगोलिक वितरण तथा वातावरणीय सन्तुलन जस्ता विषयलाई समेत आधार बनाइने छ।
- सिँचाइ आयोजनाको छनौट चरणदेखि नै माथिल्लो तटीय र तल्लो तटीय (Upstream and Downstream) को अन्तरसम्बन्ध र त्यसबाट पुग्ने फाइदा तथा प्रभावलाई ध्यान दिइने छ।
- सञ्चालनमा रहेका सिँचाइ प्रणालीका साथै स्वीकृत सिँचाइ गुरुयोजनाले पहिचान गरेका सिँचाइ प्रणालीहरूको पनि पानीमाथिको अप्राधिकारको प्रत्याभूति गरिने छ।
- सिँचाइको दिगो विकास तथा व्यवस्थापनका लागि भूमिगत जल-पुनर्भरण (Recharge) तथा सतहको जलस्रोत संरक्षणका कार्यलाई विशेष प्राथमिकता दिइने छ।
- सिँचाइ आयोजनाको निर्माणपश्चात् गरिने वार्षिक मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन समेतलाई दृष्टिगत गर्दै सिँचाइ प्रणालीको ढाँचाका निश्चित मापदण्डहरू स्वीकृत गरी लागु गरिने छ। सिँचाइको विकास तथा व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न सरकारी तथा विकास साझेदार संस्थाहरूको कार्यान्वयन पद्धति र प्रक्रियामा एकरूपता ल्याइने छ।

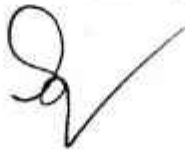
७. व्यावसायिक कृषिका लागि जग्गा चक्लाबन्दी गरी वा लिजमा लिई वा सहकारी अवधारणामा उपयुक्त योजना देखाई कुनै व्यक्ति वा संस्थाले सिँचाइ प्रणालीको विकासको माग गरेमा सिँचाइ प्रणालीको विकास गर्न सकिने छ।
८. कृषिसम्बन्धी प्रयोगका लागि पानीको व्यापारिक उपयोग गर्दा पानीको स्रोत वा सिँचाइको सार्वजनिक संरचना वा दुबैको उपयोग गर्ने संस्था वा व्यक्तिले प्रचलित कानूनबमोजिम अनुमतिपत्र लिनुपर्ने व्यवस्था गरिने छ।
९. सञ्चित क्षेत्रमा जम्मा हुने पानीको समुचित निकास व्यवस्थापन (Drainage Management) कार्यलाई सिँचाइकै अभिन्न अङ्गका रूपमा लिई एकीकृत रूपमा कार्यान्वयन गरिने छ।

रणनीति ९.२ जलस्रोतका बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको विद्युत् बिक्रीबाट तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त आयलाई सिँचाइ प्रणालीहरूको दिगो मर्मत सम्भार, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न संस्थागत रूपमा व्यवस्था गरिने।

१. सिँचाइका बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूको विद्युत्-बिक्रीबाट तथा अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने आय समेतलाई व्यवस्थित गरी समग्र प्रणालीको दिगो व्यवस्थापन, सञ्चालन, मर्मत सम्भार तथा सञ्चित क्षेत्रको विकास तथा विस्तार गर्न उपयुक्त संस्थागत संरचनाको व्यवस्था गरिने छ।
२. यसअन्तर्गत सिँचाइ विकास कोषको स्थापना गरी उक्त कोषमा सिँचाइ सेवासुलक, विद्युत्-बिक्रीबाट प्राप्त रकम, सिँचाइ संरचना वा पानीको अन्य उपयोगबाट प्राप्त हुने रकम तथा सिँचाइ प्रणालीको मर्मत सम्भारका लागि प्राप्त हुने रकम लगायत अन्य आम्दानी रहने व्यवस्था गरिने छ।
३. सिँचाइका बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूमा विद्युत् उत्पादन, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको सम्झौता गर्ने, विद्युत्खरिद/बिक्री सम्झौता गर्ने, सिँचाइ आयोजनाहरूको वैकल्पिक प्रयोगबाट हुने आयको व्यवस्थापन गर्ने, विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त आम्दानीको रकम सिँचाइ विकास कोषमा दाखिला गर्ने, आम्दानीलाई व्यवस्थित बनाउन स्थापित सिँचाइ विकास कोषको प्रभावकारी सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने जस्ता कार्यहरू गरिने छ।
४. सिँचाइ आयोजनाका स्वामित्वमा रहेका जग्गाबाट तथा अन्य आय स्रोतबाट सम्भाव्य आयको वृद्धि गर्ने र त्यस्ता स्रोतबाट प्राप्त आय आयोजना र सम्बन्धित जलउपभोक्ता संस्थामार्फत सिँचाइ प्रणालीको मर्मत सम्भारका लागि प्रयोग गर्ने व्यवस्था कोषमार्फत मिलाइने छ।

रणनीति ९.३ वर्षैभरि दिगो र भरपर्दो सिँचाइ सेवा पुर्याउन बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण लगायतका जलस्रोत उपयोगका विभिन्न प्रविधिको अवलम्बन गरी आयोजनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापन गर्न आन्तरिकका साथै निजी क्षेत्रको समेत सहभागिता हुने गरी लगानीका वैकल्पिक मोडेलहरूको परिचालन गरिने।

१. सिँचाइ गुरुयोजनाले सूचीकृत गरेका बहुउद्देश्यीय, जलाशययुक्त, अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण आयोजनाहरूमा अधिकतम स्रोत परिचालन गरी सम्भाव्यता र प्राथमिकताका आधारमा विकास गरिने छ।

२. सतहको वा भूमिगत पानीको प्रयोग हुने लिफ्ट सिँचाइ प्रणालीहरू समूहगत रूपमा वा बेसिन कोरिडर अवधारणामा विकास गरिने छ। बृहत, ठुला तथा मझौला सिँचाइ आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा स्रोत उपलब्धताको सीमिततालाई दृष्टिगत गरी प्रतिफल प्राप्त गर्दै चरणबद्ध रूपमा हरेक चरणको उपलब्धि, आवश्यक स्रोत तथा कार्यान्वयनको समयसीमा समेत निर्धारण गरी प्राथमिकताका आधारमा कार्य गरिने छ।
३. बहुउद्देश्यीय, अन्तर-जलाधार जल-पथान्तरण तथा ठुला जलाशययुक्त आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा स्वीकृत गुरुयोजनाको प्राथमिकीकरण तथा जल, ऊर्जा र खाद्यान्न बिचको सहसम्बन्ध, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा वातावरणीय पक्ष समेतका आधारमा कार्य गरिने छ।
४. परम्परागत प्रविधिबाट सिँचाइ सम्भावना नभएका स्थानमा सिँचाइ सुविधा पुर्याउन जलविद्युत्बाट तथा नवीकरणीय ऊर्जाबाट सञ्चालित लिफ्ट सिँचाइ प्रणाली, पोखरी सिँचाइ, धोपा सिँचाइ, फोहोरा सिँचाइ, वर्षाको पानी सञ्चय गरेर गरिने सिँचाइ जस्ता नवीनतम प्रविधिमा आधारित विभिन्न सिँचाइ विकासका कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरिने छ।
५. ताल, तलैया र साना तथा मझौला जलाशयका विकासबाट वातावरणमा हुने फाइदा, सिँचाइ सुविधा, पर्यटन, आमोद-प्रमोद तथा अन्य फाइदाहरूलाई समेत एकीकृत गरी बहुउद्देश्यीय आयोजनाका रूपमा जलस्रोतको विकास गरिने छ।
६. बहुउद्देश्यीय जलाशययुक्त ठुला सिँचाइ आयोजनाहरूको विकास तथा व्यवस्थापन नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तह समेतको सहभागितामूलक संयुक्त लगानीमा गर्न सकिने व्यवस्था गरिने छ।
७. बहुउद्देश्यीय जलाशययुक्त ठुला वा विशेष प्रकृतिका आयोजना सञ्चालन वा व्यवस्थापनका लागि सार्वजनिक निजी साझेदारीको अवधारणाअनुसार नेपाल सरकार, निजी क्षेत्र, संस्थागत लगानीकर्ता, जलउपभोक्ता संस्था वा अन्य निकायहरूको स्व-पुँजी रहने गरी प्रचलित कानूनबमोजिम गर्न सकिने व्यवस्था गरिने छ।
८. बहुउद्देश्यीय आयोजनाहरूलाई व्यावसायिक दृष्टिकोणले सम्भाव्य बनाउन जलविद्युत्, सिँचाइ तथा अन्य उपयोगबाट प्राप्त हुने फाइदाहरूको समग्र विश्लेषण गरी कुल लाभ र विभिन्न संरचनाहरूको लागत अंश निर्धारण गरी कुनै एक अंश सार्वजनिक निजी साझेदारीको अवधारणा अनुरूप विकास तथा सञ्चालन गर्ने गरी लगानी व्यवस्थापन गर्ने नीति लिन सकिने छ।
९. नेपाल सरकारले विकास गरेको सिँचाइ प्रणालीको सञ्चालन, मर्मत सम्भार वा व्यवस्थापनमध्ये आवश्यकताअनुसार कुनै वा सबै कार्य निजी क्षेत्रबाट वा सार्वजनिक निजी साझेदारीबाट उपयुक्त मोडेल अवलम्बन गरी गर्न सकिने छ।
१०. सिँचाइ प्रणालीहरूमा निर्माण गरिने कुला, कुलेसा तथा ट्युबवेललाई आवश्यक पर्ने जग्गा सम्बन्धित जग्गाधनीले उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गर्नुपर्नेछ। यसरी हस्तान्तरित जग्गाको प्रचलित दरबमोजिमको मूल्य कायम गरी उपभोक्ताले जग्गाधनीलाई दिनुपर्ने रकम कुला तथा कुलेसा निर्माणमा व्यहोर्ने रकममा समायोजन गरिने छ।

११. सिँचाइ आयोजना निर्माण तथा मर्मतको लागत अनुमानमा नेपाल सरकार तथा जलउपभोक्ताले व्यहोर्ने लगानीको अंश सिँचाइ आयोजनाको आकार तथा नहर प्रणालीको तह अनुसार छुट्टाछुट्टै हुने गरी व्यवस्था गरिने छ।

रणनीति ९.४ भूमिगत जलस्रोतका संरक्षणलाई जोड दिई सम्भाव्यताका आधारमा यसको उपयोग गरी सिँचाइ विकास तथा विस्तार गरिने।

१. भूमिगत जलस्रोतको सम्भावना भएका क्षेत्रमा प्रभावकारी सिँचाइ सुविधा विकास गर्नका लागि समूहगत (Cluster) भूमिगत सिँचाइ आयोजनाको अवधारणा विकास गरिने छ।
२. वर्षैभरि सिँचाइ सुविधा पुर्याउन भूमिगत जलस्रोतको तथा सतहसिँचाइको संयोजनात्मक उपयोग हुने गरी भूमिगत जल सिँचाइ प्रणालीको विकास गरिने छ।
३. भूमिगत जलस्रोतको जलसतह अनुगमन तथा अनुसन्धान कार्यका लागि थप अन्वेषण ट्युबवेलहरू निर्माण गरी नियमित तथ्याङ्क सङ्कलन गरिने छ।
४. भूमिगत जलस्रोतको दिगो व्यवस्थापनका लागि प्राकृतिक पुनर्भरण (Recharge) संरक्षण गर्नुका साथै कृत्रिम पुनर्भरणसम्बन्धी कार्यक्रम समेत सञ्चालन गरिने छ।
५. भूमिगत जल सिँचाइमा प्रयोग हुने प्रविधि तथा सिँचाइ प्रणालीको सहज सञ्चालनका लागि यससँग सम्बन्धित संस्था र प्राविधिकहरूलाई आवश्यक प्राविधिक सहयोग र तालिम उपलब्ध गराई प्रविधिमैत्री बनाउनेतर्फ जोड दिइने छ।
६. भूमिगत जल सिँचाइ आयोजना विकासका लागि समूहगत भूमिगत प्रणालीको विकास, संयोजनात्मक उपयोग, मर्मत सम्भार र प्रणाली सञ्चालनमा एकरूपता कायम गरिने छ।
७. भूमिगत जलस्रोत र लिफ्ट सिँचाइमा प्रयोग हुने विद्युत् महशुलमा विशेष सहूलियत उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ।
८. समूहगत रूपमा सञ्चालित लिफ्ट सिँचाइ तथा भूमिगत जल सिँचाइ आयोजनाहरूको छनौट गर्दा स्थानीय तह तथा आयोजनाका उपभोक्ताहरूको अनुरोध एवं आयोजनाको सम्भाव्यतालाई छनौटको आधार बनाइने छ।

रणनीति ९.५ सिँचाइ प्रणालीको प्रभावकारी सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा मर्मत सम्भार गरी परिमाणका आधारमा (Volumetric Basis) सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराई प्रणालीको उचित मर्मत सम्भार गरी भरपर्दो सेवा दिन सिँचाइ सेवाशुल्क अनिवार्य गरिने।

१. सञ्चित क्षेत्रभित्र सिँचाइ सुविधा पानी परिमाणका (Volumetric Basis) आधारमा उपलब्ध गराई वार्षिक रूपमा उपलब्ध हुने पानीका आधारमा सञ्चित क्षेत्रको वर्गीकरण गरिने छ।
२. सिँचाइ प्रणालीको सेवा उपभोग गर्ने उपभोक्ताहरूले सेवा उपभोग गरे बापत टोकिएबमोजिमको सिँचाइ सेवाशुल्क बुझाउनुपर्नेछ। यसरी सञ्चालित सिँचाइ सेवाशुल्कलाई प्रणालीको मर्मत सम्भारका लागि प्रयोग गरी प्रणालीको दिगो सञ्चालन गरिने छ।
३. सिँचाइ सेवाशुल्क नबुझाउने उपभोक्तालाई सिँचाइ सुविधाबाट बञ्चित गर्न सकिने छ। सेवाको गुणस्तर न्यून भएमा वा भरपर्दो सिँचाइ सेवा पुर्याउन नसकिएका अवस्थामा कुनै निश्चित पिछडिएका वर्ग वा समुदायलाई सिँचाइ सेवा शुल्कमा छुट दिन सकिने छ।

४. स्थानीय तहसँगका सहकार्यमा नहर प्रणालीको सञ्चित क्षेत्रभित्रको जमिनको भूमिकर तिर्न वा जग्गा खरिद-बिक्री गर्न वा अन्य कुनै सिफारिस प्राप्त गर्न सिँचाइ सेवाशुल्क बुझाएको निस्सा अनिवार्य रूपमा पेस गर्नुपर्ने नियम बनाई सिँचाइ सेवाशुल्क उठाउने कार्यलाई व्यवस्थित गरिने छ।
५. नहर सञ्चालन योजनाका आधारमा सिँचाइ सेवा प्राप्त गर्ने किसानहरूको अभिलेख तयार गरी प्राप्त हुने सिँचाइ सेवाशुल्कको विवरण सम्बन्धित सिँचाइ कार्यालयले स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराई सिँचाइ सेवाशुल्क सञ्चालनमा सहजीकरण गरिने छ।
६. सञ्चित क्षेत्र, बालीका प्रकार, माटोका प्रकार आदिलाई सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराउने आधारका रूपमा लिइने छ। तर पानीको अभाव भएका अवस्थामा उच्च प्रतिफल दिने बाली, सहकारीमा आधारित खेती प्रणाली र व्यावसायिक तथा यान्त्रिक खेती प्रणाली जस्ता आधुनिक खेती प्रणालीलाई प्राथमिकता दिई सिँचाइ सेवा उपलब्ध गराउन सकिने छ।
७. ठुला सिँचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा मर्मत सम्भार सम्बन्धित सिँचाइ कार्यालय तथा जलउपभोक्ता संस्थाले संयुक्त रूपमा गर्नेछन्। सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा नेपाल सरकारको थप दायित्व नरहने गरी सम्भाव्य सिँचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन प्रदेश सरकार, स्थानीय तह वा उपभोक्ता संस्थालाई हस्तान्तरण गर्न सकिने छ।
८. संयुक्त रूपमा सञ्चालित सिँचाइ प्रणालीहरूको व्यवस्थापन गर्दा सिँचाइ कार्यालयले प्रणालीको उपल्लो तह (मुहान तथा मूल नहर) को व्यवस्थापन गर्ने र जलउपभोक्ता संस्थाहरूले प्रणालीको तल्लो तह (शाखा, उपशाखा वा प्रशाखा नहर, कुलो तथा कुलेसी) को व्यवस्थापन गर्ने नीति लिइने छ।
९. नहर प्रणालीको व्यवस्थापन गर्दा प्रणालीको सम्पत्ति अभिलेखसहितको सम्पत्ति व्यवस्थापन योजना (Asset Management Plan) तयार गरिने छ। सोअनुसार सिँचाइ कार्यालयलाई जिम्मेवार बनाई वार्षिक मर्मत सम्भार तथा सञ्चालनका लागि आवश्यक स्रोतको विनियोजन गरिने छ।
१०. सिँचाइ कार्यालय तथा जलउपभोक्ता संस्थाले स्थानीय तहसँग समन्वय गरी सञ्चित क्षेत्र, जमिनका प्रकार, बाली तथा उत्पादनलाई आधार बनाई सिँचाइ सेवाशुल्क निर्धारण गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ। सिँचाइ सेवाशुल्क सञ्चालन गर्न स्थानीय तह, उपभोक्ता समूह वा निजी क्षेत्रको समेत सहभागिता गराउन सकिने छ।

रणनीति ९.६ सिँचाइ विकासका प्रक्रियामा सामाजिक न्याय, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई आत्मसात् गरी सीमान्तकृत, गरिब तथा बहुसङ्ख्यक किसानहरूलाई सुविधा दिने गरी सिँचाइ तथा जलउपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास गरिने।

१. सिँचाइ प्रणालीका उपभोक्ताहरूलाई कुलोदेखि मूल नहरसम्मका विभिन्न तहमा सङ्गठित गरी आयोजना कार्यान्वयन, व्यवस्थापन र सञ्चालनका क्रियाकलापहरूमा सहभागी गराई आयोजना प्रक्रियाबारे सूचना, सञ्चार तथा छलफलका माध्यमबाट सुसूचित गराइने छ।
२. सिँचाइ प्रणालीको निर्माण, पुनस्थापना तथा आधुनिकीकरणका प्रक्रियामा जलउपभोक्ता संस्थालाई सिँचाइ प्रणालीको व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्ने गरी आयोजनाको प्रारम्भिक चरणदेखि नै सहभागी गराई क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालित गरिने छन्।

३. जलउपभोक्ता संस्थाको कार्यक्षेत्रभित्रका प्रणालीहरूको सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा मर्मत सम्भार गर्न प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराइने छ। साथै स्थानीय तहले सिँचाइ व्यवस्थापन प्रक्रियालाई नियमन गर्न प्रशासनिक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्ने छ।
४. संयुक्त रूपमा सञ्चालित ठुला सिँचाइ प्रणालीको सञ्चालनभित्र रहेका नहर प्रणालीहरूलाई सिँचाइ व्यवस्थापनका दृष्टिकोणले नहर प्रणालीका आधारमा सिँचाइ ब्लक (Irrigation Block) मा विभाजन गरी हरेक ब्लकहरूमा छुट्टाछुट्टै जलउपभोक्ता संस्था गठन गरी मूल नहर समितिलाई समन्वय समितिका रूपमा विकास गरिने छ। यसरी गठन हुने ब्लक समितिअन्तर्गतका सिँचाइ प्रणालीहरूको सञ्चालन र व्यवस्थापन सिँचाइ कार्यालय, जलउपभोक्ता संस्था र स्थानीय तहले संयुक्त रूपमा गर्नेछ।
५. सिँचाइ व्यवस्थापनमा उत्कृष्ट भूमिका निर्वाह गरेको ठहरेका जलउपभोक्ता संस्थालाई वार्षिक रूपमा पुरस्कृत गरिने छ।
६. कुनै सिँचाइ प्रणालीका उपभोक्ताहरूबाट माग भइआएमा बाली सघनता, बाली विविधीकरण, कृषि यान्त्रिकीकरण तथा कृषिउपजको बजार व्यवस्थापन कार्य समेत गर्ने गरी जलउपभोक्ता संस्थालाई विद्यमान कानूनअनुसार सहकारीमा रूपान्तरण हुन सिँचाइ कार्यालयले प्रोत्साहन तथा सहयोग गर्नेछ।
७. सिँचाइ क्षेत्रमा विद्यमान लैङ्गिक असमानताको अन्त्य गरी लैङ्गिक समानता कायम गर्न महिला सशक्तीकरणसम्बन्धी सामाजिक कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गरिने छ।
८. समाजमा पिछ्छडिएका वर्ग, समुदाय र क्षेत्रतर्फ परिलक्षित गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूमा जलस्रोतको समुचित व्यवस्थापन र सिँचाइ विकासमा विशेष जोड दिइने छ। जलउपभोक्ता समितिमा महिला, पिछ्छडिएको वर्ग एवम् जनजातिको सहभागिता समानुपातिक रूपमा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम हुने गरी सुनिश्चित गरिने छ।
९. आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पिछ्छडिएका क्षेत्रका दलित, महिला तथा निम्न वर्गका कृषक समुदायहरूलाई लक्षित गरी विशेष सिँचाइ कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गरिने छ।

रणनीति ९.७ भरपदोँ सिँचाइ सुविधा प्राप्त क्षेत्रलाई विशेष सञ्चित क्षेत्र घोषणा गरी उक्त सञ्चित क्षेत्रभित्रको जग्गा खण्डीकरण गर्ने तथा गैरकृषि प्रयोजनमा प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरुत्साहित गरी उक्त जग्गाको अन्य उपयोग गर्नुपूर्व अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरिने।

१. भरपदोँ सिँचाइ प्रणाली विकास गरिएको सञ्चित क्षेत्रलाई "विशेष सञ्चित क्षेत्र" घोषणा गरी आवश्यकताका आधारमा चाँहै महिना सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराइने छ।
२. विशेष सञ्चित क्षेत्रको जग्गा खण्डीकरण गर्न र गैरकृषिसम्बद्ध क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न निरुत्साहित गरिने छ।
३. विशेष सञ्चित क्षेत्रमा सघन कृषि विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, जग्गा चक्लाबन्दी गरी व्यावसायिक कृषि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने, कृषि विकासका लागि अनुदान वा सहूलियत प्राथमिकतापूर्वक दिने तथा अन्य विविध कार्यक्रम सञ्चालनका लागि सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गर्ने काम गरिने छ।

४. घोषित विशेष सञ्चित क्षेत्रभित्रको जग्गा कुनै विशेष परिस्थितिमा गैरकृषि प्रयोजनका लागि उपयोग गर्नुपरेमा वा खण्डीकरण गर्नुपरेमा सम्बन्धित निकायबाट अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था गरिने छ।
५. विशेष सञ्चित क्षेत्रमा स्वीकृति प्राप्त नगरी सञ्चालन गरिएका गैरकृषि कार्यक्रमलाई रोक लगाइने छ।
६. विशेष सञ्चित क्षेत्रका तथा सिँचाइ आयोजना क्षेत्रका भूमिहीन तथा प्रभावित समुदायलाई प्रणालीको व्यवस्थापन, सिप विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि जस्ता कार्यमा सहभागी गराइने छ।
७. कृषि बालीबाहेकका पशुपालन तथा मत्स्यपालनलाई समेत सिँचाइ योजना निर्माण तथा व्यवस्थापनसँग आबद्ध गरिने छ।

रणनीति ९.८ नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहद्वारा आवाफना जिम्मेवारी वा कार्यक्षेत्रमा पर्ने सिँचाइ योजनाको तर्जुमा, निर्माण, सञ्चालन र व्यवस्थापनका साथै सञ्चित क्षेत्रमा कृषिको उत्पादकत्व बढाउने कार्य पनि समन्वयात्मक ढङ्गबाट गरिने।

१. परम्परागत सिँचाइ प्रणालीहरूको पुनर्निर्माण, मर्मत सम्भार र सुपरीवेक्षणको दायित्व स्वीकृत मापदण्डका आधारमा सम्बन्धित प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको हुने छ। यस्ता प्रणालीहरूका व्यवस्थापनमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको मागका आधारमा नेपाल सरकारले आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन सक्ने छ।
२. नेपाल सरकारले परम्परागत सिँचाइ प्रणालीहरूको संरचना सुधार तथा संस्थागत विकासका लागि आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्न सक्नेछ। एकपटक पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न गरिएका आयोजनामा निश्चित अवधिसम्म पुनः लगानी गरिने छैन। पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न भएपछि यस्ता आयोजनाको मर्मत सम्भार तथा सञ्चालनको दायित्व पूर्ण रूपमा उपभोक्ता संस्थामा रहने छ।
३. सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरू रहने गरी विषयगत समिति बनाई सो समितिबाट सिँचाइ नीतिको कार्यान्वयन, अन्तरप्रदेश आयोजना तर्जुमा, उपलब्ध स्रोतको उपयोग, विवाद निरूपण र सिँचाइ विकाससँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरूमा समन्वय गरिने छ।
४. सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबिच बहुउद्देश्यीय सिँचाइ आयोजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफल बाँडफाँट गर्ने उपयुक्त पद्धतिको विकास गरिने छ।
५. सङ्घीय सरकारका अधिकारभित्र रहेका सिँचाइ प्रणालीहरूअन्तर्गत कृषि प्रसारण तथा सिँचाइ सेवाशुल्कको निर्धारण र सञ्चालनमा प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई सहभागी गराइने छ।
६. सिँचाइ विकास, विस्तार र व्यवस्थापनका कार्यलाई कृषि विकास कार्यक्रमसँग आबद्ध गर्न आयोजनाको पहिचान र छनौटको चरणदेखि नै जलस्रोत तथा सिँचाइ एवम् कृषि कार्यालयहरूबिच समन्वय र सहकार्य गरिने छ।
७. प्रदेश तथा स्थानीय तहको एकल अधिकारका सूचीमा रहेका सिँचाइ प्रणालीको ढाँचा, निर्माण तथा नयाँ प्रविधिका प्रयोगमा सङ्घअन्तर्गतका सिँचाइ कार्यालयहरूले आवश्यक प्राविधिक तथा प्रविधि विकाससम्बन्धी सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिने छ।

८. सङ्घ, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहबाट सिँचाइ विकाससँग सम्बन्धी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा कार्यक्रममा समन्वय गर्न अन्तरतह समन्वय समितिमार्फत गरिने छ ।

रणनीति ९.९ सिँचाइ क्षेत्रमा गरिएका लगानीबाट अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न एकीकृत कार्यक्रममार्फत कृषि विकासमा संलग्न सरोकारवाला संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी सञ्चित क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न विभिन्न प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू लागु गरिने।

१. संयुक्त व्यवस्थापनमा सञ्चालित ठुला सिँचाइ प्रणालीहरूमा सम्बन्धित कृषि कार्यालय तथा स्थानीय तहसँग समन्वय गरी सिँचाइ तथा कृषिका एकीकृत कार्यक्रमहरू सञ्चालित गरिने छन्।
२. उपयुक्त बालीपान्त्रो र नहर सञ्चालन योजनाका आधारमा नहर सञ्चालन गर्ने गरी सम्बन्धित कृषि कार्यालयको कार्यक्रमका माध्यमबाट कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि हुने संयुक्त कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ।
३. एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रमका माध्यमबाट सिँचाइ व्यवस्थापनमा संलग्न सरोकारवालाहरूको क्षमता तथा दक्षता अभिवृद्धि गरिने छ।
४. सिँचाइ योजना तथा कार्यक्रम सञ्चालन क्षेत्रमा गरिबी न्यूनीकरणमा थप मद्दत पुर्याउने खालका एकीकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन, जीविकोपार्जन, लघु ऋण, व्यावसायिक सिप अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रम सञ्चालनमा प्राथमिकता दिई अन्तरनिकायगत समन्वय तथा सहकार्यमा जोड दिइने छ।
५. सिँचाइका उत्कृष्ट संरचना निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न कर्मचारीलाई प्रोत्साहन गरिने छ।
६. नयाँ प्रविधिमा आधारित सिँचाइ सामग्रीहरूको सहज आपूर्ति र उत्पादन गर्ने कम्पनी तथा संस्थाहरूलाई विशेष सहूलियत तथा प्रोत्साहन प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिने छ।

रणनीति ९.१० सिँचाइ क्षेत्रको एकीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन भएका योजनाहरूको विवरण समेत संलग्न गरी एकीकृत विवरण तयार गरिने।

१. सिँचाइसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न प्रदेश र स्थानीय तहका सिँचाइ विकासमा संलग्न निकायहरूसँग समन्वय गरी स्थानीय तहबाट प्रदेशमा तथा प्रदेशबाट नेपाल सरकारमा तथ्याङ्क प्रवाहको व्यवस्था गरिने छ। सङ्कलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरी प्रकाशित गरिने सूचनामा सर्वसाधारणको सहज पहुँचको व्यवस्था गरिने छ।
२. सिँचाइ आयोजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई व्यवस्थित बनाउन भौगोलिक र व्यवस्थापकीय सूचना प्रणाली तयार गरी सञ्चालनमा ल्याइने छ। उक्त प्रणालीमा प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट तथ्याङ्क प्रविष्ट गर्न सक्ने गरी सिँचाइ विकासका विवरणहरू अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था मिलाउनुका साथै सोका आधारमा प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ।

३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई सूचकमा आधारित बनाई सोबाट पृष्ठपोषण गरिएका विषयहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरिने छ।
४. सिँचाइ प्रणालीले पुर्याएको सेवाको अनुगमन गर्दा उपलब्ध पानीको परिमाण, सञ्चित क्षेत्रफल, बाली सघनता, उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि, उपभोक्ता संस्थाको आर्थिक स्थिति र कार्यक्षेत्रमा भएका सकारात्मक परिवर्तनहरूलाई आधार मानिने छ।
५. आयोजना कार्यान्वयनको नियमित मूल्याङ्कन गर्नुका साथै आवधिक रूपमा मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गर्ने कार्य पनि आयोजना कार्यान्वयनको अभिन्न अङ्गका रूपमा राखी कार्यान्वयन गरिने छ।

रणनीति ९.११ जलवायु परिवर्तनको अनुकूलित हुने गरी तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभावलाई प्रतिरोध गर्ने गरी दिगो तथा बातावरण मैत्री सिँचाइ संरचनाको विकास गरिने तथा सिँचाइ प्रभावकारिता, प्रविधि विकास तथा उपयुक्त कृषि प्रणालीको अवलम्बन गर्ने सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा विकास कार्यमा सम्बन्धित सङ्घ-संस्थाहरूसँग साझेदारी गरिने।

१. सिँचाइ आयोजना कार्यान्वयनबाट पर्न सक्ने नकारात्मक बातावरणीय प्रभावहरू न्यून हुने गरी आयोजना कार्यान्वयन गरिने छ। कुनै स्रोतबाट सिँचाइका लागि पानी प्रयोग गर्दा त्यस्ता स्रोतमा आवश्यक पर्ने न्यूनतम जलप्रवाह कायम हुने गरी सिँचाइको विकास गरिने छ।
२. सिँचाइ प्रणालीको कार्यक्षेत्रभित्र नदी कटान, बाढी, पैरो आदिबाट हुन सक्ने क्षतिबाट सुरक्षाका लागि गरिने कार्यहरू आयोजनाका लागतमा समावेश गरिने छ।
३. बदलिँदो प्राकृतिक र पारिस्थितिक अवस्थालाई ध्यानमा राखी सिँचाइ आयोजनाको निर्माण, व्यवस्थापन, संरक्षण र उपयोगमा व्यापक सचेतना अभिवृद्धि गरिने छ। आयोजना तर्जुमा गर्दा जलवायु परिवर्तनका असर र न्यूनीकरणका उपायहरूलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गरिने छ। जलवायु परिवर्तनको असर न्यूनीकरण गर्ने गरी आयोजनाको ढाँचा तथा कार्यान्वयनमा एकरूपता कायम गरिने छ।
४. सिँचाइ योजनाको विकास र व्यवस्थापनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावबारे जानकारीमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरी सञ्चित कृषि प्रणालीमा जलवायु परिवर्तनका प्रभाव तथा अनुकूलन विधिबारे सिँचाइ व्यवस्थापनका नियमित कार्यक्रममार्फत कृषकहरूलाई सुसूचित गरिने छ।
५. सिँचाइ विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्थानीय तह तथा प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरी ताल, तलैया, पोखरी, सिमसार तथा मूलस्रोत संरक्षण तथा संवर्धनसम्बन्धी कार्यहरू गरिने छन्। वर्षाको पानी सञ्चय गर्ने पद्धतिका विकासमा जोड दिनुका साथै सम्भाव्यताका आधारमा साना तथा मझौला जलाशयहरूको निर्माण तथा विकास गरिने छ।
६. आयोजना कार्यान्वयन गर्दा प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेअनुसार जग्गा अधिग्रहणको प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने र महिला तथा सीमान्तकृत समूहमा पर्ने प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने गरी उपयुक्त सुरक्षण विधि अवलम्बन गरिने छ।
७. जलवायु परिवर्तनका कारणबाट जलस्रोतका उपलब्धतामा हुने फेरबदल, बालीलाई आवश्यक पर्ने पानीका मात्रामा आउने परिवर्तन, जलउत्पन्न प्रकोप र त्यसबाट सिँचाइ संरचनाहरूमा पर्ने प्रभाव तथा व्यवस्थापनबारे विस्तृत अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिने छ।

८. नेपाल सरकारबाट मान्यताप्राप्त शिक्षण संस्थाहरू र सिँचाइसम्बद्ध राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय सङ्घ-संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी सिँचाइ तथा जलनिकास (Drainage) सम्बन्धी आवश्यक अध्ययन अनुसन्धानात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छन्।
९. अनुसन्धानबाट प्रमाणित विविध आर्थिक, सामाजिक तथा भौगोलिक अवस्थाका लागि उपयुक्त सिँचाइ प्रविधि एवं कृषि प्रणालीलाई प्रवर्धन गरिने छ।

११. संस्थागत व्यवस्था

सिँचाइको विकास र विस्तार तथा प्रणालीको व्यवस्थापन र जलस्रोतको समुचित संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा यथोचित संस्थागत प्रबन्ध गरिने छ। यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय तहमा आवश्यकताअनुसार मन्त्रालय, विभाग र आयोजना रहने छन्। प्रदेशस्तरमा मन्त्रालय, निर्देशनालय र विषयगत कार्यालयहरूको तथा स्थानीय तहमा सम्बन्धित कार्यालयहरूको क्षमता विकास गरी परिचालन गरिने छ। यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना तथा व्यवस्थापन पद्धतिमा सुधार गर्न सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण अध्ययन गरी सोको प्रतिवेदनअनुसार तिनको सुदृढीकरण गरिने छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहविच परियोजनाको विकास तथा व्यवस्थापनमा एवं लाभलागत बाँडफाँडमा आवश्यक समन्वय र सामञ्जस्य कायम गर्न उचित संयन्त्रको व्यवस्था गरिने छ।

१२. आर्थिक पक्ष/वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन

यस नीतिको कार्यान्वयन गर्न थप राष्ट्रिय स्रोतहरूको पहिचान गरी नेपाल सरकारको आन्तरिक वित्तीय स्रोतमा र द्विपक्षीय, बहुपक्षीय तथा अन्तराष्ट्रिय वित्तीय स्रोतमा पहुँच बढाई वैदेशिक स्रोतको समेत परिचालन गरिने छ। सिँचाइ प्रणालीको मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन खर्च उपभोक्ताहरूसँगबाट व्यहोर्ने व्यवस्था मिलाइने छ।

यस नीतिमा उल्लिखित सम्बन्धित तहका सरकारको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने सिँचाइ आयोजना कार्यान्वयनका लागि तीनै तहका सरकारले आवश्यक बजेटको व्यवस्था गर्ने छन्। यस नीतिको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार सम्बन्धित उपभोक्ता समुदाय, निजी क्षेत्र र कृषि सहकारीका लगानीलाई प्रोत्साहित गर्नुका साथै विकास साझेदारहरूसँग परामर्श, समन्वय र साझेदारी पनि गरिने छ।

१३. कानूनी व्यवस्था

यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानूनहरूको तर्जुमा गर्नुका साथै आवश्यकताअनुसार तिनको परिमार्जन समेत गरिने छ।

१४. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

सिँचाइको दिगो तथा भरपर्दो सेवाको गुणस्तर तथा प्रभावकारिता मापनका लागि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट सम्पादन भएका कार्यहरू समेतको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिने छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा स्थानीय तह तथा प्रदेश सरकारका सम्बन्धित प्रतिनिधिहरूलाई आवश्यकताअनुसार समावेश गरिने छ। सिँचाइ प्रणालीले पुर्याएको सेवाको

अनुगमन गर्दा पानीको परिमाण, सञ्चित क्षेत्रफल, बाली सघनता, उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि, ढाँचाको मापदण्ड पालना, उपभोक्ता संस्थाको आर्थिक स्थिति र कार्यक्षेत्रमा भएका परिवर्तनहरूलाई आधार लिइने तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई फलदायी बनाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था गरिने छ। सिँचाइ प्रणालीको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रभावकारिता विश्लेषण गर्न एकीकृत सूचना व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहबाट सम्पादित योजनाहरूको विवरण एकीकृत रूपमा तयार गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ। यस नीतिलाई हरेक पाँच वर्षमा पुनरवलोकन गरिने छ र आवश्यकताअनुसार यसको प्रभावको मूल्याङ्कन गरिने छ।

१५. क्षेत्रगत नीति तथा नीतिको परिमार्जन

यस सिँचाइ नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताअनुसार अन्य उप-क्षेत्रगत नीतिहरू समेत तर्जुमा गर्न सकिने छ। यस नीतिको अनुकूल नभएका अन्य नीतिहरू यसै नीतिअनुरूप हुने गरी परिमार्जित गरिने छन्। यस नीतिलाई आवश्यकताअनुसार पुनरवलोकन गरी अद्यावधिक बनाइने छ।

१६. जोखिम तथा जोखिम न्यूनीकरण

अ. जोखिम

- (क) सङ्घीय संरचनाअनुरूप सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका कार्यान्वयनका विभिन्न निकायहरूबिचको सामञ्जस्य, समन्वय तथा सहकार्यबाट मात्र यस नीतिले राखेका उद्देश्यहरू हासिल हुने भएकाले यस प्रकारको कार्यपद्धति अपनाई विकास निर्माण कार्य सञ्चालन गर्नु।
- (ख) उपलब्ध स्रोतको संरक्षणका साथै सिँचाइ विकास गर्न ठूलो आर्थिक स्रोत तथा साधनको आवश्यकता हुने र यसका लागि पर्याप्त आन्तरिक लगानीको स्रोत जुटाउनुका साथै वैदेशिक सहयोग तथा निजी क्षेत्रको लगानी समेत आकर्षित गरी परिचालित गर्नु।
- (ग) सिँचाइको विकास, विस्तार तथा मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने मन्त्रालय तथा कार्यक्षेत्रगत निकायमा आवश्यक पर्ने प्राविधिक तथा संस्थागत क्षमता र जनशक्ति विकास गर्नु।

आ. जोखिम न्यूनीकरणका उपाय

- (क) राज्यका तीनवटै तह सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका कार्यान्वयनका विभिन्न निकायहरूमा परस्पर सामञ्जस्य, समन्वय, सहकार्य तथा सहजीकरणका लागि समन्वयसंयन्त्रको व्यवस्था गरी सिँचाइको विकास, विस्तार र प्रणालीको मर्मत सम्भार, व्यवस्थापन, नियमन तथा संरक्षणका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबिच जिम्मेवारी तथा कार्यक्षेत्र निर्धारण गरिने छ।
- (ख) सिँचाइको विकास, विस्तार तथा प्रणालीको मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधन सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका उच्च प्राथमिकतामा हुने छन्।

सम्भाव्य वैदेशिक स्रोतको तथा निजी क्षेत्रको लगानीको समेत अधिकतम परिचालन गरिने छ।

(ग) सिँचाइको विकास, विस्तार तथा मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्नुका साथै जनशक्तिको क्षमता विकास पनि गरिने छ। सिँचाइ विकासका क्षेत्रमा भएका अध्ययन र अनुसन्धानको तथा यस क्षेत्रमा रहेका विज्ञहरूको विवरण अघावधिक गरी तिनबाट यस नीतिको कार्यान्वयन गर्न सहयोग लिइने छ।

१७. खारेजी र बचाउ

सिँचाइ नीति, २०७० खारेज गरिएको छ। उक्त नीतिबमोजिम भए-गरेको कामकारबाही यसै नीतिबमोजिम भए-गरेको मानिने छ।

